

Кривцова Олена Миколаївна

доцент кафедри європейської інтеграції
ОРІДУ НАДУ при Президентові України, к.держ.упр.

Титаренко Ганна Сергіївна

аспірант кафедри європейської інтеграції
ОРІДУ НАДУ при Президентові України

ЗОВНІШНЯ МІГРАЦІЯ В ГЛОБАЛЬНОМУ ВИМІРІ.

У статті розкрито сучасні тенденції зовнішньої міграції як складного явища в глобальній системі суспільних відносин, обґрунтовано необхідність переходу від простого опису стадій міграційного процесу до поглибленого та комплексного пізнання їх сутності, закономірностей і механізмів, їх моделювання, діагностики та прогнозування і на цій базі — прийняття адекватної міграційної політики в умовах сучасних викликів і загроз, породжених масштабними міграційними процесами останніх десятиліть.

Ключові слова: міграційні процеси, зовнішня міграція, виклики і загрози, глобалізація, управління, міграційна політика.

Olena Kryvtsova, Anna Tytarenko

EXTERNAL MIGRATION IN THE GLOBAL CONTEXT

The article reveals modern international migration trends. It is argued the necessity of the transition from a simple description of the stages of the migration process to the in-depth and comprehensive cognition of their essence, their operational rules and mechanisms, their modeling, diagnosis and prognosis that should form the basis for an adequate migration policy in the conditions of modern challenges and threats generated by large-

scale migration flows of the last decades.

Keywords: migration, external migration, challenges and threats, globalization, governance and migration policy.

Елена Кривцова, Анна Титаренко

ВНЕШНЯЯ МИГРАЦИЯ В ГЛОБАЛЬНОМ ИЗМЕРЕНИИ

В статье раскрыты современные тенденции внешней миграции как сложного явления в глобальной системе общественных отношений, обоснована необходимость перехода от простого описания стадий миграционного процесса к углубленному и комплексному познанию их сущности, закономерностей и механизмов, их моделированию, диагностике и прогнозированию и на этой основе — принятию адекватной миграционной политики в условиях современных вызовов и угроз, порожденных масштабными миграционными процессами последних десятилетий.

Ключевые слова: миграционные процессы, внешняя миграция, вызовы и угрозы, глобализация, управление, миграционная политика.

Постановка проблеми. Міграційні процеси набули з другої половини ХХ ст. глобальних масштабів, охопивши всі континенти планети, соціальні верстви і групи, різні сфери суспільного життя. Цілком правомірно минуле століття називають «ерою міграції». Сьогодні вже ніхто не заперечує того, що міграція стала одним з головних чинників соціального перетворення і розвитку в усіх регіонах світу і є невід'ємною складовою процесу глобалізації, однією із основних сил, що визначають ландшафт ХХІ ст. Готовність до викликів, які продукує міграція, стає важливим елементом стратегії соціально-економічних і політичних перетворень у світі [1]. Мобільність

**СПЕЦВИПУСК ДО 20-РІЧЧЯ ОРІДУ НАДУ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ**

людських ресурсів в останні роки збільшується і набуває більш складного характеру. Наразі дослідники констатують формування так званого «мережевого суспільства», де «простір потоків» замінює традиційні «простори місця» як панівну логіку соціальних організацій та установ. Експерти підкреслюють взаємозалежність цих двох процесів і стверджують, що зовнішня міграція в світі багато в чому обумовлюється глобалізаційними процесами на континентальному рівні.

Зовнішні міграції відбувалися завжди. Вони зіграли значну роль у розвитку людства, зокрема, у формуванні національної структури населення багатьох країн (США, Канада, Австралія, країни Південної Америки тощо). Під зовнішньою міграцією населення слід розуміти територіальне переміщення людей, пов'язане з перетином зовнішніх кордонів з метою зміни постійного місця проживання або тимчасового перебування на території для здійснення навчання або трудової діяльності незалежно від того, під впливом яких чинників воно відбувається [2].

Аналіз досліджень і публікацій по темі. Проблема міграційних потоків у глобальній міжнародній системі є досить актуальною і відобразилася у роботах вітчизняних та зарубіжних науковців. Слід відзначити праці Л. Брауна, Е. Гідденс, В. Євтуха, О. Малиновської, Л. Курбанової, П. Чалого, М. Шульги, О. Хомри, К. Раффестина, Н. Хансена та ін.

Метою даної статті є аналіз сучасних тенденцій зовнішньої міграції як складного явища в глобальній системі суспільних відносин.

Виклад основного матеріалу. Кордони, як підкреслює швейцарський географ К. Раффестин, є необхідною складовою соціального життя. Він виділяє чотири функції кордонів: переміщення, диференціації, сполучення й регулювання [3, с. 70–71]. Історично процес визначення й демаркації кордонів завжди містив деякий ступінь насильства або загрози насильства. Як правило, його результатом ставало насильницьке територіальне включення й/або виключення декількох меншоритарних груп або їх частин. Тому, як відзначає Н. Хансен, «усі європейські країни, що утворилися за останні 150 років, зіштовхуються із проблемою прикордонних територій. Тертя, що виникають, є результатом прагнення меншин реалізувати свої «національні» цінності в рамках організованої структури держави» [4, с. 20]. Формування державних кордонів у Європі призводило до появи національних меншин у прикордонних територіях.

Політичні й культурні виміри національних кордонів постійно зіштовхуються з розвитком глобальних процесів в економіці. Н. Хансен відзначає, що сучасна теорія кордонів акцентує увагу на труднощах, які відчувають прикордонні регіони внаслідок того, що політичні кордони «є штучними бар'єрами на шляху раціональної економічної організації потенційно взаємодоповнюючих територій» [5, с. 256].

Наростання інтенсивності міграційних процесів, що викликають тимчасові, циклічні та поворотні переміщення значних мас населення; постійний зв'язок через нові інформаційні технології призвели до виникнення та розповсюдження в різних регіонах планети «міжнаціональних спільнот», які представляють особливі соціальні групи чия ідентичність не визначається будь-яким конкретним територіальним утворенням. Ця обставина – потужний виклик традиційним ідеям про приналежність того або іншого мігранта до певної держави, що нерідко розглядається як причина глобалізаційних процесів у світі. Є всі підстави припускати, що рухливість населення буде збільшуватися, стаючи все більш різноманітною щодо своїх соціальних та культурних характеристик. Без сумніву, міграція стає однією з найбільш рушійних сил, що формують соціальний ландшафт цього століття [1].

Під впливом глобалізації спостерігається певна трансформація міграційних процесів, які набувають нових рис, посилюють свій вплив на всі сфери суспільного життя. З одного боку, товари, капітали, люди, інформація та послуги переміщуються зі зростаючою швидкістю і легкістю. З іншого – за останні роки багато держав стали відчувати збільшення імміграційного тиску. Ці явища обумовлюють необхідність для країн, що приймають, удосконалювати міграційну політику. Міграція по суті є проблемою, вирішення якої вимагає узгодженого співробітництва між державами на субрегіональному, регіональному і глобальному рівнях [6].

У XXI ст. роль зовнішньої міграції зростає. Виходячи з системного підходу, дослідники розглядають міграцію як перенесення енергії (енергогенез), стійкий обмін населенням, потоками робочої сили, фінансів, культурних зразків. Зовнішня міграція пов'язана зі зміною постійного місця проживання та громадянства або з перебуванням в країні в'їзду, що має довгостроковий (більше 1 року), сезонний (менше 1 року) і маятниковий (щоденний) характер, а також з циркулярними (або епізодичними) поїздками на роботу, відпочинок, лікування тощо». Така міграція обумовлена різними факторами (економічними, сімейними, національними, політичними та ін.) [7].

Соціальна природа зовнішньої міграції пояснюється взаємопов'язаними умовами: невірноваженості і доповнюваності розвитку різних суспільств, що знаходить відображення в різних темпах і

напрямах формування ринків праці, демографічних особливостей, послуг освіти, міжнародних відносин. Все це призводить до руху населення в певних соціально географічних та соціокультурних параметрах.

Можна виокремити фактори, які посилюють зовнішню міграцію:

1. Взаємна зацікавленість держав. Розвинені країни приймають як некваліфікованих, так і висококваліфікованих кадрів з країн, що розвиваються. Відбувається систематичний обмін:

а) робочої сили різної кваліфікації, що впливає на ефекти розвитку і стабілізації економік і соціальних систем;

б) прийому переселенців, що здійснює вплив на оптимізацію демографічного складу суспільства;

в) припливу туристів – впливає на репрезентацію та територіальну і культурну специфіку країн.

2. Вплив історичних зв'язків. Транскордонний рух населення швидше набуває системного характеру при наявності зв'язків, що розвивалися протягом тривалого історичного періоду.

3. Економічна та соціальна вага міграції. Заміщуюча і трудова міграції набуває актуальності у зв'язку зі складною демографічною ситуацією, яка складається в окремих регіонах.

4. Територіальні асиметрії. Посилення факторів неврівноваженості, доповнюваності, пов'язаної з «обезлюднюваністю» великих територій, та значними асиметріями соціально-економічного розвитку регіонів.

5. Значення грошових переказів. Самостійний фактор зовнішньої міграції – потік грошових переказів мігрантів. Перекази допомагають виживати сім'ям іммігрантів і економікам ринів еміграції.

6. Вплив на пенсійні та фінансові системи. Відрахування мігрантів стабілізують пенсійні системи розвинених країн. Зростають обсяги виплат старіючому населенню, що збільшується, і ступінь необхідності «імпорту платників податків» для підтримки пенсійних фондів.

7. Програмування зовнішньої міграції. Транскордонні міграційні потоки посилюються у зв'язку з розробкою міжнародних програм ЄС, Ради Європи, НАФТА, ООН, а також національних міграційних політик держав, особливо Ізраїлю та Німеччини щодо мігрантів, що етнічно близькі до державоутворювального етносу (остання – і до іноетнічних мігрантів), а також США і Канади, Австралії та Нової Зеландії щодо висококваліфікованих фахів-іммігрантів.

8. Зв'язок міграції з торгівлею послугами. Неврівноваженість і доповнюваність підсилюють зв'язок між організацією торгівлі та потоками мігрантів. Деякі держави і компанії пропонують тимчасову трудову міграцію як частину режиму торгівлі послугами, що формуються. Це актуально і щодо епізодичних і човникових (маятникових) транскордонних переміщень.

9. Диференціація міграції. Доповнюваність суспільств посилюється у зв'язку з диференціацією зовнішньої міграції: заміщуючої, тимчасової трудової (зокрема сезонної), навчальної, епізодичної, незавершеної, зокрема, туризму, легальної і «тіньової» міграції. Всі напрямки корелюють і взаємодіють один з одним. Так, підсистеми легальної та «тіньової» трудової міграції, переходячи один в одного, підтримують гнучкість ринків праці, еластичність попиту, пропозиції, ціноутворення. «Тіньова» імміграція відіграє роль «резервуару» для «відкачування» безробітних легальних мігрантів під час криз, і, навпаки, під час економічного підйому частина «тіньової» міграції перетворюється на ресурс простору легальної міграції. Досвід США вказує, що тіньові іммігранти можуть платити податки і приносити велику користь приймаючим спільнотам [7].

Той факт, що одні регіони світу відносяться до багатих зі старіючим населенням, а інші залишаються бідними, політично нестабільними з молодим населенням, що збільшується, здійснює та буде здійснювати потужний вплив на географічну мобільність. Цей потік населення має потенціал отримання всіма учасниками процесу значних бажаних результатів, але це можливо тільки у випадку суттєвого розширення глобального регіонального та двостороннього співробітництва. Сьогодні проблеми міграції пов'язані з інтеграцією мігрантів у країнах, що приймають, з «відтоком мізків» із країн експортерів робочої сили та із забезпеченням особистої безпеки мігрантів.

Значення міграції як чинника в соціальних змінах, що відбуваються в світі, відображується у факті концентрації міжнародних мігрантів в певних країнах і регіонах світу. ООН констатує, що 90 % осіб цієї категорії проживають в 55 країнах. Вектор міграційного потоку спрямований від менш розвинених до більш розвинених країн (або Південь-Північ). В результаті фактор міграції сильніше впливає саме на ці країни, де іммігранти становлять 4, 6% від чисельності постійного населення, коли як в країнах, що розвиваються – не більше 1,6 %. Найвища частка іммігрантів зосереджена в Океанії (17,8 %), Північній Америці (8,6 %) та Західній Європі (6,1 %). Настільки висока концентрація частки некорінного населення істотно позначається на соціальних відносинах, культурі, національній ідентичності і політики в цих країнах. Недооцінка ними міграції в другій половині ХХ ст. призвела до того (і це

мало хто передбачав), що розширення «імміграційної експансії» завершиться створенням товариств з культурним та етнічним розмаїттям. І кожній із зазначених країн довелося вибрати власний шлях регулювання цього розмаїття: асиміляція, диференціальне виключення і мультикультуралізм [8].

Міграційні процеси як фактор соціальних перетворень впливають і на країни, що втрачають частину свого населення. Тут стає все більше відчувається нестача трудових ресурсів, деформується статево-вікова структура населення за рахунок вибуття з його складу найбільш здорових, молодих, професійно підготовлених громадян. Міграція – явище здебільшого молодіжне, тому, як правило, імміграція покращує статево-вікову структуру спільноти, що приймає а еміграція – погіршує. «Погіршення» треба розуміти досить відносно – часто в ситуації вибухового зростання чисельності населення різко збільшується частка молодих осіб, для самореалізації яких немає і в короткі терміни не можуть бути створені відповідні умови. Виняток становлять деякі сучасні види міграції, зокрема, з метою відновлення сімей, коли немолоді батьки переїжджають до своїх осілих у країнах імміграції дітей.

Природно, ці процеси породжують не тільки дефіцит трудового ресурсу, а й вносять несприятливі зміни в життя і побут сімей емігрантів і їх соціального оточення.

Міграційні процеси на сьогоднішній день мають двояку природу: з одного боку, вони є результатом вступу окремих спільнот і національних економік у глобальні відносини, з іншого – вони можуть розглядатися як збудники подальших соціальних перетворень як у країнах прийому, так і в країнах виїзду. Наявна в глобалізованому світі опозиція «центр-периферія» неминуче призведе до бунту периферії, одним із симптомів якого є спрямованість міграційних процесів з Півдня на Північ. Під їх впливом, за твердженням Е. Гідденс, відбувається перетворення просторових соціальних відносин [8].

Міграцію слід розглядати як часткову відповідь на проблеми, пов'язані зі надлишком робочої сили в країнах, що віддають мігрантів, так і з старінням та поступовим скороченням робочої сили в країнах-реципієнтах.

Міграція може відігравати таку роль тільки у тому випадку, якщо країни прийому будуть здатні забезпечити мігрантів необхідними професійними навичками, і якщо ці мігранти отримують доступ до легального ринку праці. Для цього країні-реципієнту необхідно розробляти різнопланову міграційну політику, що включає процедури відбору та прийому осіб, які за економічними підставами відносяться як до тимчасових, так і до постійних категорій мігрантів. Країни прийому також можуть мати потребу у некваліфікованих мігрантах. У цьому разі більше уваги має бути приділено підготовці кваліфікованих фахівців в потенційних країнах-експортерах робочої сили, наприклад, беручи участь у фінансуванні системи освіти у цих країнах, що допоможе уникнути можливих негативних наслідків «відтоку мізків» у країнах еміграції.

Позитивним прикладом у цьому разі може слугувати досвід країн традиційної імміграції, зокрема, Австралії, Канади та Нової Зеландії. Цей досвід передбачає удосконалення заходів та правил, що сприяють інтеграції довгострокових мігрантів та процедури що регулюють доступ мігрантів до системи соціального страхування і соціальних послуг у сфері охорони здоров'я та освіти. Велика увага приділяється забезпеченню доступу мігрантів до соціальних страхових виплат, зароблених у державах прийому, після їх повернення у свої країни, а саме у сфері охорони здоров'я та пенсійного забезпечення [9].

Постійний діалог між країнами реципієнтами та країнами-експортерами робочої сили надає змогу виявити можливості для співробітництва у різних сферах, пов'язаних із міграцією. Загалом у країн, що віддають та приймають мігрантів, існує спільна зацікавленість у пошуку взаємовигідних рішень, які дозволяють не тільки цим країнам та їх економікам, але й самим мігрантам отримувати вигоду з географічної мобільності робочої сили та кваліфікованих кадрів. У процесі діалогу можуть обговорюватися такі питання, як єдині правила прикордонного контролю, угоди про візовий режим та дозволи на роботу, домовленості про порядок виїзду та про безпечне переміщення, умови проживання і праці тимчасових робітників й постійних іммігрантів, «відтік мізків» та підготовка кваліфікованих кадрів, переведення та збереження прав на соціальне забезпечення, подвійне громадянство, канали для грошових переказів та їх середня вартість. Така міграційна проблематика може стати частиною майбутніх угод про торгівлю та співробітництво між країнами реципієнтами та країнами еміграції.

Усі намагання в сфері розробки та введення логічно пов'язаних міграційних правил, а також політики інтеграції й надання громадянства мають знаходити суспільну підтримку у корінного населення та у державних діячів країн, що віддають та приймають мігрантів. Таким чином, формуючи міграційну політику, держава-реципієнт отримує можливість впливу на склад мігрантів та облаштування тих, які залишаються на тривалий період часу для того, щоб регулювати ці процеси в інтересах як мігрантів, так і населення країн-реципієнтів [9].

Висновки. На нашу думку, нарізла гостра потреба зсуву в дослідженнях – від опису економічних і демографічних характеристик мігрантів до глибшого пояснення масштабів, напрямів, складу

міграційних потоків, а також факторів, що визначають мотивації рішень мігрантів про переміщення і вибір місця призначення. Необхідний перехід від простого опису економічної адаптації мігрантів у країнах в'їзду до всебічного дослідження форм та шляхів їх соціальної інтеграції з місцевим населенням і можливі наслідки цього процесу для суспільства, особливо для зміни його структури і динаміки соціальних відносин. Іншими словами, назріла необхідність переходу від простого опису стадій міграційного процесу до поглибленого та комплексного пізнання їх сутності, розкриття закономірностей і механізмів, їх моделювання, діагностики та прогнозування і на цій базі – прийняття адекватної міграційної політики. Сьогодні питання полягає передусім у тому, як керувати міграційними потоками в світі, а не як їм запобігати.

Перспективи подальших розвідок. Масштабність міграційних процесів у сучасному суспільстві і значущість тих соціальних змін, які ними привносяться в економічне, політичне, соціокультурне життя країн і народів, вимагає подальшого посилення уваги до їх всебічного дослідження та здійснення комплексного аналізу міграції як складного явища сучасного суспільного життя.

Література.

1. Курбанова Л. Ч. Миграционные процессы как вызов современности. // Вызовы современности и ответственность философа. / Материалы «Круглого стола», посвященного всемирному Дню философии. Кыргызско-Российский Славянский университет. Под общ. ред. И. И. Ивановой. – Бишкек, 2003. – С. 98–103.
2. Економічний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/econ_dict/9150.
3. Raffestin C. Autour de la fonction sociale de la frontier / C. Raffestin // Espaces et Societes: Identites, Espaces, Frontieres. – 1993. – № 70–71. – P. 157–164.
4. Hansen N. The border economy: regional development in the southwest / N. Hansen. – Austin: University of Texas Press, 1981. – 20 p.
5. Hansen N. International cooperation in border regions: an overview and research agenda / N. Hansen // International Regional Science Review. – 1983. – № 8/3. – P. 255–270.
6. Троякова Т. Г. Трансграничные миграции: вызовы и возможности для Приморского края [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.ojkum.ru/arc/lib/2011_03_04.pdf.
7. Футурологический конгресс: будущее России и мира : материалы Все- российской научной конференции, 4 июня. 2010 г., Москва [текст + электронный ресурс] / Центр проблемного анализа и государственно управленческого проектирования. – М. : Научный эксперт, 2010. – 768 с. + электронный ресурс (с. 769–1362).
8. Иващенко-Стадник Е. Оценка миграционной мобильности по данным социологических исследований в Украине. // Пояснительная записка 13/94. Социально-политические рамки миграции. / Карим Восток – консорциум прикладных исследований по международной миграции. – 2013. – [Электронный ресурс] – Режим доступу: http://www.carim-east.eu/media/exno/Explanatory%20Note_2013-94.pdf.
9. Роберт Холзманн, Рейнер Мюнз. Проблемы и перспективы развития международной миграции в ЕС, входящих в него государствах, в соседних странах и регионах: вопросы политики. // Институт перспективных исследований 2-ой Стокгольмский семинар по режимам глобальной мобильности населения. Стокгольм, 11–12 июня. – 2013. – [Электронный ресурс] – Режим доступу: http://siteresources.worldbank.org/INTLM/Publications/20338625/Holzmann_Munz_Rus.pdf.